

УДК 81.161.2'282(477.86/.87)(038)(049.32)

Григорій АРКУШИН

МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ БОЙКІВЩИНИ
*Матіїв М. Словник говірок центральної Бойківщини / М. Матіїв. – Київ
– Сімферополь, 2013. – 602 с.*

Назвою цієї публікації подаємо нашу оцінку “Словника говірок центральної Бойківщини” М. Матіїва, що був недавно видрукований. Для підтвердження такого висновку наведемо наші спостереження-оцінки.

1. У Словнику докладно відображено трудову діяльність жителів цього регіону, тут представлено лексику бджільництва, бондарства, будівництва, кравецтва, кулінарії, мисливства, різьбярства, столярства, ткацтва та ін., а також зафіксована характерна для цього регіону лексика лісівництва та лісозаготівельної справи. Крім цього, подана ботанічна, ентомологічна, релігійна та ін. народна лексика.

Деякі ілюстрації до словникових статей містять докладні описи процесів виготовлення, напр., страв або знарядь праці: *КЛЯГАНИЦЬ* -ниця, ч. Грудка солодкого сиру, що виготовлена за допомогою *клягу*. У свіже молоко добавляють кляг і файно розмішують. Десь черес півгодини оно гусне, його навхрест розрізають та розмішують, оту масу троха підогрівають – сир сідає поступово на дно, а сирватку вітціджують; збирають його у марлю, зав'язують, підвішують, аби стік, – таку грутку називають *кляганиць* (221); *Аби грабовно зробити, треба спочатку довгу ліску розрізати там, де з'єднається з валком, перев'язати, поставити розпорку на деякий час, би ся встояло* (414). Порівняйте описи лісозаготівель: *Давно так робили: спочатку смереки вручну зрізали, дерли кору, вершок ни обрубався – лишали китицю, би сок тягло; так у лісі дерево сохло, а тогди ішли вперерізи* (88); *Коли сунеся назад кльоц по баланчі, то дають коца (підкладають під нього обух цапіни), коли і то ни помагає – кльоц продовжує сунутися дале разом із цапінов, дають контрокоц (зарубують дзюпком другої цапіни під обух тої цапіни, яка підтирає кльоц)* (231); *Бригада ділилася на дві групи: одна – то капіст с пильщиками, котрі валили ліс, друга – рослиловицики та тоти, що ладували на транспорт* (203).

У таких ілюстраціях відбито не лише сучасне життя бойків, а й давніше, що ще живе в пам'яті людей, тривожить і донині: *Діди переказували, що того, хто зробив переступ проти когось, окаменовували: перший камінь метав постраждавший, а за ним – люди, боло, що й отиць у сина метав* (322); *Перегудивши нас, четверо сонних малих дітей, Калинович, Шило, Роман, Ковальчук, Бориска пізно увечері вдерлися з гаркотами в татову хату: парторг Калинович видер у мами з рук Біблію та подер її, а участковий Шило поліз на під, усліпав бокс і забрав го в*

Рецензії

© Аркушин Г., 2017.

слабого, прикутого до лішка тата (38); або такі статті: КУЛЯ 3) *перен., заст.* Округлена дощечка з написом “На варту”, що передавалася з рук у руки тому, хто повинен чергувати в сільській раді. *Кулю передали – мав-ись боти як штик на другий день в сільраді* (245); ЛАТКАНКА ‘весільна обрядова пісня’: *Латкают латканки тогди, коли в’ют вінці, та молодому, та старості, та кухарці, та свахам, та коли молодого заводят на посад, та коли молодий приходит за молодом, коли ріжут коровай, коли молодий забирає молоду* (252).

2. Як ілюстрації, використані бойківські обрядові пісні (переважно весільні “латканки”) та коломийки: *Весіля починаємо, в Бога дольку благаємо* (130); *Ми такого родочку, що п’єме горівочку, А наш староста п’яничка, великий обманця* (316); *А я собі заспіваю та си залечу, Та най моя лиха доля ліче по смеречу* (156); *Бду казати, говорити молоді Олені, Би си коси замайила на Свята Зелені* (157). Однак невідомо, чи ті ілюстровані коломийками слова вживані саме в усних розповідях і саме жителями центральної Бойківщини, адже фольклорні твори передаються з уст в уста, стаючи надбанням мешканців великого ареалу. Як приклад, наведемо не суто “бойківську” ілюстрацію: *Гулі-гулі, гусоньки, на став. Добрий ранок, дівчино, бо я щи ни спав* (109). А слова коломийки *Скажи мені, одиначці, дорогенький Грицю: Чи всьо яйце у борщ бити, чи лиш половицю?* (368) стали характеристикою-складанкою особливостей мовлення корінних жителів Холмщини, що у Польщі (чи навпаки: складанка стала коломийкою?), пор.: *Гре́цу, чи бѣти цалѡѣ йайца чи половѣцу? – Та бей цалѡѣ*. І респондентка додала від себе: *Наша громада знаѣе, йак Грець’ поживаѣе* (запис автора від Є. Й. Зінчук, жительки Любліна).

3. Наведено багато зразків малих форм усної народної творчості: *Боло ни савити, ни варварити, ни андрусити, и боло брати кудилю та кондусити* (230); *Нихоти з’їли би плоти* (309); *Прийшов дід Білоус, кладіт щось на обрус* (317); *Для одинокої людини і огинь душа* (320); *У горах газдувати як каміня кусати* (248); пор. широко відомі *Обое рябое* (316); *Як ни типирь, то в читвирь* (511); *На городі хобузя, а в Києві вуйко* (497) та ін. За таким зразком складені і деякі оказіональні вислови, які записав автор: *Один кльоцик, другий кльоцик – лісник має мотоцик* (220).

4. Зафіксовані народні назви християнських свят: *Святий вичірь* (226), *Стрітіня* (445), *по Пасці* (160), *Юря* (533), *Свята Зелені* (157) || *Зелене їр’я* (196), *Петра* (342), *Знисія* (187), *Маковія* (268), *Матка* ‘свято в пам’ять успіння і народження Діви Марії (28 серпня – Перша Матка, 21 вересня – Друга Матка)’ (272), *Дмитря* (128) || *Митря* (278), *Полазник* ‘Введення’ (366), *Михайля* (278) та ін.; пор.: *Петра, Николи, Покрови, Різдо та инші – то свята на даті* (119).

5. У Словнику знаходимо описи звичаїв, повір’їв та ін.: *Казали курям на Святий вичірь: “Ко-ко-ко-ко, кури, ідіт нестися, ідіт”* (226); *“Бобрунко, бобрунко, куди ся віддам: чи вгору, чи в долину, чи на саму середину?” – так питат дівка в бобрунці (‘комаха сонечко семикрапкове’), котру тримат в кулаці, а тогди відпуцає; она летит у певному кирунку, котрий дає вітповідь на питаня* (37–38); *Щикаєш (‘ікаєш’) – хтось споминат* (532); *У калинниці бола глина, яков мазали челюсти, аби ся там ни селила нечиста сила* (200); *Крася (‘веселка’) воду п’є – потопу більше не бде* (139); *Фівкати (‘свистати’) в лісі та хаті – нищастя накликає* (486); *Ни мішай солонину ножом, бо ти яструб на кури впаде* (436); *Кости сучут – бде дощ* (447); *Кури ся тепут – бде дощ* (457); *Птахи форкают – бде падати сьніг* (486); *Руки мня лоптят, бдут гроши* (260) та ін.

6. Широко представлена антропонімія Бойківщини, насамперед варіанти власних особових імен, що подані окремими статтями: *ВЛЕНА < Олена* (84),

ГАФА (95), ЗЕНЬО < Зіновій (182), ЗОНЯ < Софія (188), ИЛЬКО (192), ИРСТИНА < Христина (193), ЇРКО < Юрій (196), ЙИВКА (197), ЙОНЬКО < Йосип (197), КАСЯ (206), КОЛЬО (227), ПОЛАЖКА (366); пор. САВЛО ‘апостол Павло’ (418). Ще чимало варіантів імен знаходимо в ілюстраціях: *Мама с татом мали трьох синів: Василя, Юрка, Івана та нас п’ять – Анну, Марю, мене Молану, Настасю та Йивку* (197), *Ой Іване, Іваночку, Іване, Іванятко, купи мені на молоко червоне збанятко* (289) та ін.

Респонденти часто згадують своїх знайомих, використовуючи то повне ім’я особи – *Гаврило* (64), *Іван* (25), *Микола* (80), *Мирон* (337), *Оксана* (37), *Орест* (177), *Світлана* (80), *Штефан* (179), *Яким* (21), *Ярослав* (80), то ім’я й патронім – *Василь Петрович* (27), *Іван Семенович* (220), або лише патронім – *Андрійович* (18), *Семенович* (156), то прізвище – *Бахур* (27), *Капчук* (204), *Калинович*, *Шило*, *Роман*, *Ковальчук*, *Бориска* (38), а то й прізвисько: *У метриці я записаний як Мирон, кличуть ня Федором, а прозивають Федороном* (219). Частіше особи іменовані двочленною формою: *Василь Семко* (68), *Мацей Братків* (197), *Митра Симньоного* (140), *Семенович Митер* (184), *Юрко Бахурівський* (212), *колягував с Толіком Гунчаком*, *Кольов Підзирайлом*, *Володьов Гальовичом* (229), а то й тричленною: *Барабанцев Анатолій Григорович* (94), *директори Володимир Григорович Ніколаєнко* (192) та *Анатолій Іванович Махнаков* (275). Як свідчать прізвища, тричленна форма найменування стосується в основному приїжджих “зверхників”, а простих смертних можуть іменувати на кшталт *Симньон стрийни Влени* (153).

7. Подана досить велика група зоонімів (кличок тварин): БАГРЯ ‘власна назва корови червоної масті’ (21), БИНЬКО ‘власна назва племінного бика’ (32), БІЛЬКА ‘власна назва корови білої масті’ (34), БІЛЮША ‘власна назва вівці білої масті’ (34), БОСЬКО ‘власна назва собаки’ (40), БУЯН ‘власна назва коня’ (48); пор. ще: БОЦЯ, БРИСЬКО, ЖОВТЯ, ЗОРЯНА, КВІТОЛЯ, КАШТАН, ЛАСІЙ та ін.

8. У словнику знаходимо бойківські мікротопоніми, подані окремою статтею, а в ілюстраціях – топоніми з інших регіонів: КОТЛИ ‘власна назва гірської місцевості’ (216), МАГУРА ‘власна назва гори’ (266), гора МАКІВКА (267), річка СИГЛА (422).

Отож, цей філологічний словник умістив і певні енциклопедичні відомості та докладно описав матеріальну й духовну культуру бойків.

*
* *

Незважаючи на те, що вже вироблені певні засади укладання діалектних словників, однак кожен лексикограф у працю привносить щось своє, оригінальне, щоб, на його думку, краще розкрити семантику діалектизмів, а ремарки та допоміжні уточнення були б надійним указівником для розуміння говіркових слів. І словник М. Матіва тут не виняток.

До загальноприйнятих умовних скорочень автор додає ще свої: насамперед позначення-смайлики, які нам не траплялися в інших регіональних збірниках лексики: знаком ☺ позначені прислів’я, приказки, примовки та ін. з повчальним, доброзичливим, жартівливим змістом, а знаком ☹ – дотепи, нісенітниця, застерезення, погрози, прокльони та ін. І відразу читач налаштовується на потрібну “хвилю” сприйняття.

Видання нараховує понад вісім тисяч лексем, серед яких 595 фонетичних і морфологічних варіантів і 74 оніми, більшість із яких зафіксовано вперше. І хоч лексику цієї території представляє словник М. Онишкевича, один із найбільших українських, однак праця М. Матіва переконливо доводить, що зафіксувати *всі*

діалектизми певного регіону неможливо, адже навіть із центральної Бойківщини маємо чимало доповнень до “Словника бойківських говірок”. Виявити їх неважко, бо М. Матіїв увів спеціальну позначку *СБГ* для тих слів, що їх записав давніше і М. Онишкевич, а без такої позначки – слова чи значення, що вперше фіксовані.

Словник вражає багатством фразеологізмів, які позначені зірочкою (*), а термінологічні та інші лексикалізовані сполучення слів – двома зірочками (**); загальна кількість таких одиниць – 1768. Це ще одне доповнення до зведеного зібрання української народної фразеології.

Автор продемонстрував високе мовне чуття, уміння розкрити семантику кожної лексеми, правильно дібрати ілюстрації з живого мовлення бойків. Крім цього, авторські уточнення показують, що це *його* говірки, *його* діалект, пор.: до статті НЕБОГА: *нибоже кл. в.* (у звертаннях до чоловіків), *нибого кл. в.* (у звертаннях до жінок); так само: *ниборе кл. в.* (у звертаннях до чоловіків), *ниборо кл. в.* (у звертаннях до жінок) (306); КОБОВ ‘якби (стосовно чоловіка)’ і КОБОЛА ‘якби (стосовно жінки)’ (224). А які тут цікаві зразки народної етимології, жартівливі перекручення слів: ПИЦЬКИЛЬ ‘мотоцикл’ (346), РЕПАРАЦІЯ ‘операція’ (401), ПОМЕЖИВОЖАТА ‘піонервожата’ (370), ПАРТОРБА ‘секретар комуністичного партійного осередку’ (333); пор. гру слів в ілюстрації до статті ЗВИДИНЯТА: *Твої діти і мої діти побили наші діти* (177) та до статті ЛАПАЙДУХ *ірон.* ‘охоронець залізничних мостів’ – *Лапай духи, лапайдуху* (251). Подані також інші уточнення до давніших записів: МАВДЬ ‘мряка (інформація записана 26 років тому від старожила, а тепер підтвердження не вдалося знайти)’ (265); ЗАМОРУЖИТИСЯ ‘про траву, що вкрила городню землю (моруг)’ (159).

Завершують цю лексикографічну працю допоміжні матеріали: “Показчик фразеологізмів, термінологічних та інших лексикалізованих сполучень слів” (536–554), “Показчик паремійних та інших стійких зворотів” (555–572), “Показчик слів, фразеологізмів, лексикалізованих словосполучень, що мають тотожні або майже тотожні значення, та фонетичних і морфологічних варіантів, до яких подано відповідні відсилання” (573–596), “Інформатори, які уточнили значення застарілих слів” (597–598). Усе це свідчить про копітку працю М. Матіїва, результат якої наявний – ось цей рецензований Словник.

*
* *

Як і в кожній великій праці, можемо знайти певні неточності чи технічні огріхи, не погодитися з деякими авторськими тлумаченнями та принципами подачі. Але наше завдання – не “нашукати бліх”, а звернути увагу автора на недогляди, щоб їх уникнути у другому виданні, аби поліпшити цю солідну лексикографічну працю.

1. Автор відмовився від використання фонетичної транскрипції в ілюстраціях до лексем, лише після заголовного слова у квадратних дужках подано фонетичний запис за таким принципом: **ЗАТІНЬ** [зат’ін’] (167), **ПОЗАЛІТІСЬ** [позал’іт’іс’] (363), **ЩАЯ** [шч’айа] (531). Звучання бойківських слів передано за допомогою нині чинного правопису, що, безперечно, добре для читачів-нефілологів: *Курьом треба час віт часу набивати скла для міцної лупини* (290); *Я йи скромний, ни стаю навідік – лізу в гуцу* (291); *Дают малому шпотанки, а йому то всьо йинно* (527). Однак, якщо автор намагається якнайточніше передати звучання бойківських слів (пор.: *йи* ‘є’, *Йивка* ‘Єва’, *майити* (266), *процісія* (392), *с ким* (455), *світ* (449), *сътіна* (450) та ін.), то в ілюстраціях, думаємо, варто б використовувати букву *ы* для передавання звука [ы], характерного,

зокрема, і бойківським говіркам, адже після заголовних слів у спрощеній транскрипції автор його позначає: [кв'ақы], [к'ычеленкы], [к'отыкы], [котыц'а], [лишкы], [мышка], [хырлавий] та ін. (таких слів нарахували понад два десятки).

2. Для діалектологів-лексикографів завжди було проблематично, як подавати фонетичні варіанти лексем. Найчастіше їх записували окремими статтями з посиланням на найпоширеніший варіант, де і розкрито їхню семантику. М. Матіїв “пішов” цим традиційним шляхом: у словнику окремі статті КИНІТУ (211) і КІНІТУ (215), МОДОХАТИСЯ (282) і МУДОХАТИСЯ (287), НАГАВИЦІ (292) і НОГАВИЦІ (311) і т.д. Порівняйте тлумачення останньої пари слів: НАГАВИЦІ ‘те саме, що **сподні**’ (треба шукати тлумачення на літеру С), а НОГАВИЦІ ‘те саме, що **нагавиці**’ – уже треба словник перегорнути майже на двадцять сторінок назад. Таке гортання створює читачам певні труднощі. Але можливий й інший спосіб введення таких варіантів у словник: подавати їх біля основної лексеми у кінці словникової статті, що трохи зменшило б обсяг праці. Винятки стосуються слів, що звучать майже однаково, але не є фонетичними варіантами, а тому повинні бути наведені окремо, як це з лексемами ЗВІР ‘стрімка течія з водопадами’ і ЗВІРЬ ‘дика тварина’ (178), ПОГАР ‘склянка’ і ПОГАРЬ ‘згарище’ (360).

Необов'язкові також, гадаємо, такі статті на літеру Б: БИНДЗИНА (31), БИНДЗОПИЛА (31), БЛЬОК ‘білок у яйці’ (34), БІНТ (35), БЛЬОМБА ‘пломба’ (36), БЛЬОМБУВАТИ (36), БОГАТО (38), БОРОЗДА ‘борозна’ (40), БУБИН ‘бубон’ (44) і т.д.

3. На нашу думку, зайві словникові статті, у яких пояснені загальноновживані слова БЛЯШАНКА (37), БОЛГАРКА (38), БОРМАШИНКА (40) та ін.; такими ж зайвими в діалектному словнику жаргонізми: ГРИВАС ‘гривня’ (107), ЗАПИРНИК ‘автомобіль “Запорожець”’ (161), КАЙФАРИТИ ‘одержувати задоволення’ (199), КІМАРИТИ (215), КОСЯК (237), МОЦИК ‘мотоцикл’ (286), НАЦЮЦЮРНИК ‘презерватив’ (303), САЧКУВАТИ (420), СУПЕРОВИЙ (447).

4. Декілька зауваг до тлумачень лексем:

- наявні задовгі пояснення: ПАТАЧОК ‘тонка дерев'яна паличка з голівкою із легкозаймистою речовиною, що загоряється від тертя’ (335), коли можна було б просто подати однозначне слово *сірник*; БЛИЗНИЦЯ ‘дівчинка, яка народилася одночасно з іншою в одній матері’ (35); БИГАРЬ ‘віддалена від дерева та очищена від пагонів частина тонкого стовбура або товстої гілки’. *Корова бодеса, і бигарь ї ни помагат* (30) (очевидно, мовиться про палицю пастуха), або пор. таке тлумачення *порося жіночої статі* (203);

- для укладачів трудність завжди у визначенні, чи це одне багатозначне слово чи це омоніми, пор. у М. Матіїва: ЗАРВА 1. ‘обвал, обрив’, 2. ‘вимитий водою берег, що засувається’, 3. ‘заграва від пожежі’ (164) – безперечно, у третьому значенні це омонім до перших двох; ПАРА¹ 1. ‘два однорідні або однакові предмети’, 2. ‘двоє коней, яких запрягають разом’, 3. ‘сила, здоров'я’ (332) – третє омонімічне; а ось омоніми ТАНОК ‘танець’ і ТАНОК ‘танк (бойова броньована машина)’ у словнику помилково подані як одне багатозначне слово (453);

- трапляється, що заголовне слово одне, а в ілюстрації його фонетичний чи словотвірний варіант, напр.: ТІЦЬКО – в ілюстрації *ціцько* (461), ЦІГАН – в ілюстрації *ціган* (502), ГОЙЦЕР – *гойрик* (102), ГРАН – *граном* (117); а то, буває, узагалі відсутнє заголовне слово: МАГАЗИН 1) ‘приміщення для роздрібної торгівлі’ <...>. 2) *заст.* ‘комора (у колгоспі)’. *С полів збирали, у комору склали* (265–266). Інші зауваження: іменник ГУНДАЛО пояснений прикметником *гундавий* (110); БАТЬКО ‘батько’ й ілюстрацію до неї: *Батькове слово для нас – то був закон* (26), де *батькове* – присвійний прикметник; ВИПУЛЕНИЙ -а, -е

‘вигрішкуватий, вигріщений’, тобто прикметник, а в ілюстрації вже іменник: *Цідила Ганька пиво з якимось випуленим* (66); ВИТОВЧЕНИЙ, а ілюстрація – *Витолочено цалий загін з вівсами* (71);

- неточне пояснення: ЗЯЯТИ ‘віяти холодом (тонким струменем)’ (191): пор. ілюстрацію: *Затикали люди мохом сьтіни, би ни зяяло; отже, зяяти* ‘просвічуватися (про щілини між брусами у стіні)’; БРАЛІЯ ‘жінка, яку наймають викопувати картоплю, льон, буряки і т. ін.’ (42) – невже і льон викопують?; у тлумаченні БЛУД сказано: ‘нечиста сила, завдяки якій людина блукає в лісі’ (36), а за що ж їй дякувати?;

- трапляються росіізми в авторських тлумаченнях: *напиток* (253), *половий акт* (172), *резинка* (491) і *резиновими каблуками* (189), *куропаток* (440), *жадно* (442), пор. також *наступила смерть* (181), *слідкує за ким-небудь* (530);

- відсутні такі словникові статті: КАЧАН, хоч подано покликання на цю неіснуючу статтю: КАЧАНЯ ‘збірн. до **качан**’ (207); так само БРУС – БРУСЯ ‘збірн. до **брус**’ (44); в ілюстрації *Василь задався зробити столярку старшому братюку* (150) ужито лексему *братюк*, але такої окремої статті немає, хоч тут цікаве словотворення; пор. ще: *Погуркувало, погуркувало, но дощу ни боло* (361), але стаття про сполучник **НО** відсутня; *На долах гонят бурчанку* (46), але **ГОНИТИ** немає;

- без тлумачень уведені статті: **ВИЛАДЖУВАТИСЯ** (62), **ПІДСТРИЧИ** (350), **ЧУКУЛЯДА** (513).

5. Деякі технічні огріхи, напр., після верстання тексту не звернуто увагу на переноси частин слів з рядка в рядок; здебільшого тут не розірвані дві літери (*націона-льної*) або від кореня відірвана перша буква (*прик-рити*). Інші недогляди: *зимов* (180), *маєш* (308), *СПИВКИ* (438), *затунок* (326), *зуля на ногах* (87), *удяряючи* (71), *щось старашне* (91), *неприємнісь* (93) та ін.

Однак ці дрібні недогляди, як уже ми сказали, легко виправити у другому виданні, і вони зовсім не впливають на високу оцінку цієї лексикографічної праці.

*
* * *

Високо оцінюючи “Словник говірок центральної Бойківщини”, зауважимо, що на основі зафіксованого матеріалу з певними доповненнями автор міг би видати декілька інших праць, зокрема “Словник антропонімів центральної Бойківщини” (або окремо словник прізвищ та словник власних особових імен), “Словник зоонімів”, “Словник мікротопонімів”, “Словник жаргонізмів” та ін., тобто в другому виданні залишити суто діалектний матеріал, оскільки не кожен ономаст тепер знає, що бойківські паралелі до онімів подає і словник М. Матііва. Отож, автору гарантована робота ще принаймі на одне десятиліття.

Hryhoriy Arkushyn

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

Book review on: Matijiv M. Dictionary of manners of speaking of central Bojkovs. – Kyiv – Simferopol, 2013. – 602 p. (Машиинний переклад)

Arkushyn H. Small Encyclopedia of Central Boikivshchyna.

In this review a lexicographical work by M. Matijiv “Dictionary of Dialects of Central Boikivshchyna” has been highly assessed. It has been noted that this work is one of the best collections of dialectal vocabulary. Illustrations to the dictionary entries – excerpts of connected speech and folklore materials – are of a certain value.

Keywords: dictionary of dialects, dictionary entry, illustrations, folklore material.